

LIBRIS

We know
books

VIRGIL VINTILESCU

ISTORIA LITERATURII
ROMÂNE

Epoca Veche și cea Premodernă

Editura Excelsior Art
2013

CUPRINS

Introducere	7
EPOCA VECHĂ	17
Cele mai vechi texte în limba română	19
Literatura religioasă	38
Mitropolitul Dosoftei	38
Mitropolitul Varlaam	58
Antim Ivireanul	76
Literatura istorică	96
Umanismul cronicarilor	98
Grigore Ureche	109
Miron Costin	127
Ion Neculce	170
Nicolae Costin	199
Cronicile rimate și povestirile istorice în versuri	209
Poezia română în perioada începuturilor	219
Cronicarii munteni	230
Stoica Ludescu	230
Radu Greceanu	242
Radu Popescu	254
Anonimul Brâncovenesc	269
Letopisețul Bălenilor	280
Stolnicul Constantin Cantacuzino	294
Dimitrie Cantemir	304
Umanismul cantemirian	311
Primul roman românesc: „Istoria ieroglifică”	320
EPOCA PREMODERNĂ	341
Școala ardeleană	343
Iluminismul românesc	345
Configurații literare	
în polemica istorică a reprezentanților Școlii ardeleni	380
Ion Budai-Deleanu	406
Vasile Aaron	450
Ioan Barac	457
Începuturile fabulei românești în epoca luminilor	462
Nicolae Oțălea	462
Dimitrie Țichindeal	468

Ultimii cronicari	480
Dionisie Eclesiarhul.....	480
Nicolae Stoica de Hațeg	490
Cronici rimate și povestiri istorice în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și prima jumătate a sec. al XIX-lea.....	502
Cronicile despre domnia lui Nicolae Mavrogheni.....	502
Cronica anonimă.....	502
Pitarul Hristache	504
Zilot Românul.....	508
Alexandru Beldiman.....	514
Ionică Tăutul.....	519
Iordache Golescu.....	526
Dinicu Golescu	535
Elemente premoderne în scrisul unor autori nedetașați încă de vechiul scris românesc	550
Matei Milu.....	550
Începuturile poeziei premoderne	554
Costache Conachi	554
Ioan Cantacuzino.....	587
Vasile Pogor.....	595
Poezii Văcărești.....	601
Ienăchiță Văcărescu.....	602
Alec Văcărescu.....	631
Nicolae Văcărescu.....	640
Iancu Văcărescu.....	645
Barbu Paris Mumuleanu.....	661
Bibliografie selectivă	683

CELE MAI VECHI TEXTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Una dintre caracteristicile esențiale ale literaturii naționale este unitatea ei, iar aceasta provine din limba în care este scrisă și care trebuie să fie limba poporului constituit într-o colectivitate națională. Ideea a fost formulată de Tudor Vianu cu prilejul referirilor sale la caracterele specifice ale literaturii române:

„Unitatea instrumentului lingvistic, valorile de artă care sunt legate de particularitățile fonetice ale limbii respective, de lexicul și de structura ei gramaticală, de locuțiunile și proverbele ei, creează o anumită asemănare între toate operele unei literaturi naționale și, prin urmare, unitatea ei.

În afară de acea unitate a unei literaturi naționale, care provine din limba ei, mai există în cuprinsul literaturilor și alți factori de unitate”, dar cu o rază de acțiune mai redusă (1, p. 546).

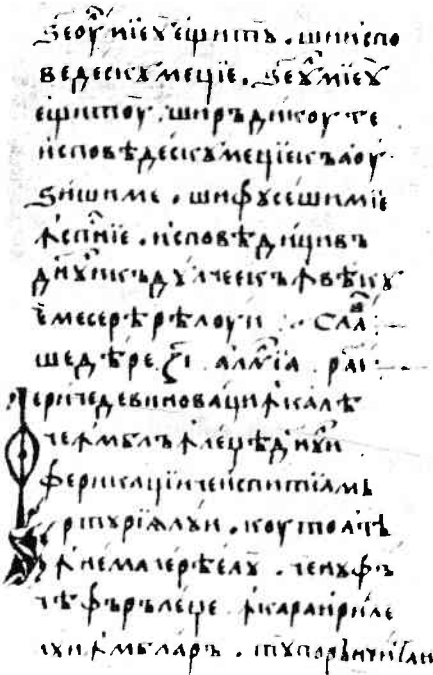
Datorită instrumentului ei lingvistic, în primul rând, literatura română este o literatură romanică. Prin operele lor scriitorii români i-au conferit un grad maxim de expresivitate limbii române ca limbă romanică. Romanitatea literaturii române și latinitatea limbii ei au constituit un puternic element al conștiinței noastre naționale începând cu cronicarii și Școala ardeleană și au fost ilustrate de Vasile Alecsandri în oda *Latina gîntă*, unde a folosit numai cuvinte de origine latină. Demonstrația a făcut-o și B. P. Hasdeu când a publicat în *Cuvente den bătrâni* un cântec cules din Dobrogea în care toate cuvintele sunt romanice. Firește că romanitatea unei limbi „nu rezultă[...] din originea latină a întregului ei lexic”, care în oricare limbă romanică are și elemente lexicale venite din alte izvoare, dar acel fond rămâne precumpănitor prin fondul lui principal lexical.

Adevărata conștiință românească s-a instituit de aceea numai începând cu secolul al XVII-lea când s-a produs în linii generale debarasarea de tradiția utilizării în scris a limbii slavone. Îndelungata perioadă a existenței culturii slavone la români a împiedicat nașterea unei literaturi naționale românești, cu note distincte de originalitate, pentru că a lipsit instrumentul lingvistic adecvat. A trebuit mai întâi să aibă loc abandonarea limbii slavone și înlocuirea ei cu limba română. Dar capacitățile creatoare ale poporului român s-au manifestat și în cadrul culturii slavone pe care au ilustrat-o strălucit cu o operă ca *Învățăturile lui Neagoe Basarab către ful său Teodosie*, deși aceasta nu face parte din zestrea literaturii române, pentru că îi lipsește instrumentul lingvistic propriu.

Problema originii literaturii în limba populară (vulgară) de la noi se aseamănă cu aceea din literaturile apusene ale Europei în momentul în care s-a făcut trecerea

de la limba clasică, limba bisericii, adică de la limba latină, la limba vulgară, acceptată ca expresie literară și științifică (2, p. 343). În Apus, limba latină era limba bisericii catolice, dar și a filosofiei, științei și literaturii. Mai întâi, limba populară a pătruns în literatura socotită ușoară și apoi a fost admisă în știință și în filosofie, iar în biserică s-a instaurat numai după Reformă. Limba literaturilor beletristice a purces de la nobilimea provensală și și-a exercitat influențele asupra literaturilor italiană și franceză. Și la noi a existat o literatură în limba „clasică”, literatura slavonă, dar se consideră clasică numai în calitatea ei de limbă sacră. Limba slavonă a fost limba bisericii, dar și a literaturii istorice și juridice (letopisete moldovenești în limba slavonă, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*). S-a produs și la noi o transformare, o revoluție în spirite când s-a admis să se folosească în scris și limba română.

Întotdeauna s-a scris românește, dar la începutul formării sale limba română nu devenise încă o limbă de cultură. Până către sfârșitul secolului al XV-lea ea nu era o limbă a cărții, însă a servit ca instrument al comunicării scrise în texte care nu erau destinate să servească la consemnarea gândirii (3, p. 37). Așadar, s-a scris românește în limitele amintite și înainte de împrumutarea alfabetului chirilic din limba bulgară (sec. 12-14).

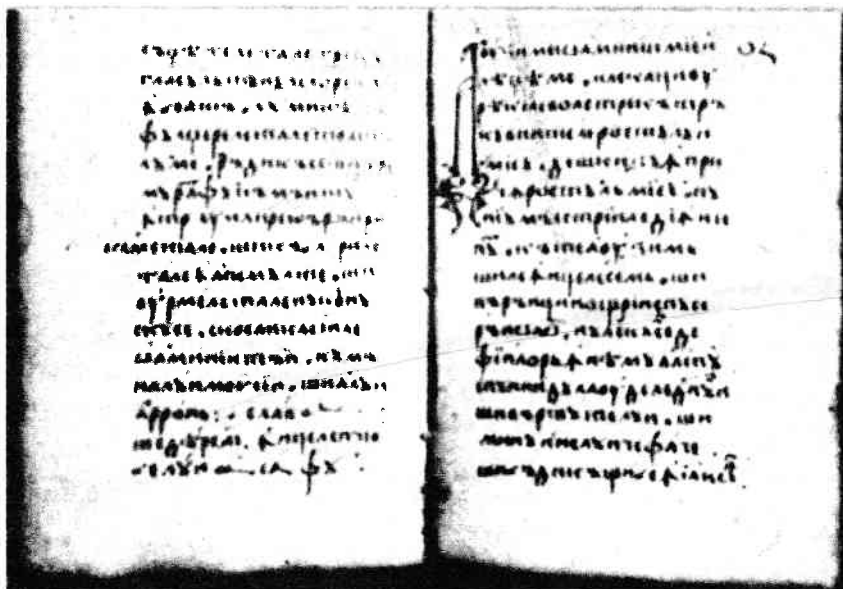
Pagină din „Psaltirea Scheiană”

Înainte de anul 1521, când s-a scris primul document păstrat în limba noastră, au existat unele încercări preliminare despre care avem consemnate doar știrile referitoare la ele. Specialiștii în probleme de istorie a limbii române le-au invocat de regulă însoțite de menționarea probabilităților lor. Gheție și Mareș au făcut referiri la zece dintre acestea și au propus o clasificare: șase dintre acele știri nu servesc scopul pentru care au fost invocate, iar două au o valoare probantă discutabilă datorită interpretărilor diferite la care se pretează conținutul lor. Numai două beneficiază de o anumită creditare: scrisoarea boierului muntean Udriște și notițele din socotelile Sibiului care menționează suma plătită cuiva pentru a scrie românește. Datorită acestor două informații se poate avea în vedere existența și a altor încercări similare care ar plasa începuturile scrisului în limba română în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea (4, p. 124).

S-a pretins că știrea cea mai veche despre scrisul în limba română ar fi cuprinsă într-o lucrare apărută la Praga în anul 1846, unde într-un pasaj de pe pagina XVII se scrie că „în timpurile recente, adică abia de un secol și jumătate, valahii din Dacia au tradus liturghia slavă de rit grecesc, folosită de ei mai înainte în limba lor, tăcând și înțelegându-se cum se vede sau ignorând și neîntrebând prea răbdătoarea maică (biserica) constantinopolitană”. Inițial s-a considerat că informația ar fi din anii 1243-1258 și evenimentul relatat s-ar fi petrecut cu un secol și jumătate mai devreme, iar în 1957 M. Șesan a afirmat că informația despre traducerea românească a liturghiei aparține secolului al XV-lea (5, p. 829).

Al doilea document pus în discuție este o scrisoare datată cu aproximație 2 martie 1396 sau 10 aprilie 1397, adresată municipalității Sibiului de către episcopul Transilvaniei Maternus în care-și exprimă dorința ca solul regal ce urma să fie trimis în Țara Românească să beneficieze de însoțirea în misiune de către „un bărbat chibzuit și destoinic, cunoscător al graiului românesc” (6, p. 153). Argumentul cu care Gheție și Mareș au respins valabilitatea documentului invocat este faptul că el nu putea fi redactat decât în limba latină, pe atunci limba oficială a cancelarilor maghiare.

Al treilea document invocat este *Povestirea pe înțeles despre scriere a bulgarului Constantin Kostenetki* în care există un pasaj despre scrierea cu **Ѣ** iar nu cu **Є** în limba română: „sau în limba română cum vei zice corect **Ѣ**? Cu **Ѣ** și acesta, iar nu cu **Є**”. Pasajul e din jurul anului 1418, iar slaviștii l-au evaluat doar ca

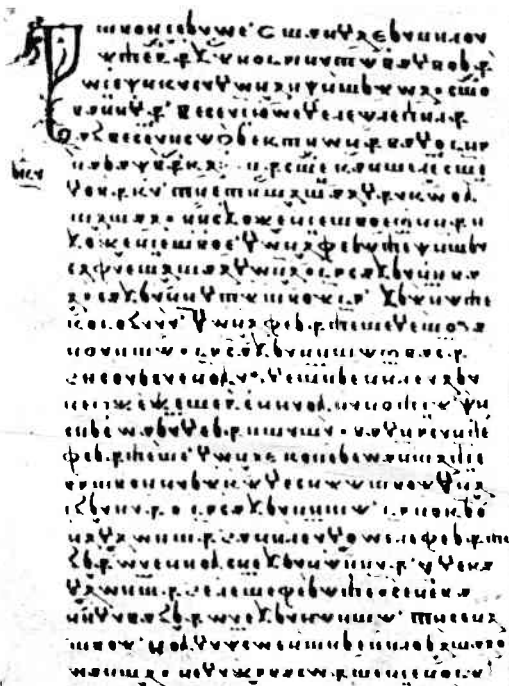

Pagină din „Psaltirea Scheiană”

o simplă mărturie a faptului că acel Constantin Kostenetki a cunoscut limba română (4, p. 119).

Reprezentanții Școlii ardelene, apoi Heliade Rădulescu și Mihail Kogălniceanu s-au bazat pe un document cantemiresc când au admis că înaintea sinodului de la Florența, din 1439, românii s-ar fi folosit în scrierile lor numai de alfabetul latin. Informația dată de D. Cantemir se află în capitolul *Despre literele moldovenilor*, din *Descrierea Moldovei*. Atunci urmașul lui Teoctist, de neam bulgar, l-ar fi îndemnat pe Alexandru cel Bun să-i izgonească pe papistași din biserica moldovenească, iar literele latine să le înlocuiască cu cele slavone. Dar după Heliade și Kogălniceanu documentul n-a mai fost luat în seamă de slaviști.

Nici salvconductul descoperit de B. P. Hasdeu în arhivele polone n-a stat în picioare ca document care confirmă existența unui text scris în românește pe la jumătatea secolului al XV-lea. El, salvconductul, a fost acordat de Baiazid II în 1464 negustorilor polonezi (în 1489) și în cuprinsul lui se face referire la o „idiomatae valachio scriptus”. Acesta a fost redactat în realitate în limba italiană pe care Martin Kromer, cel ce întocmise inventarul, a denumit-o „idioma valachica”, confundând-o, deci, cu limba română.

Pagină din „Psaltirea Voronețeană”

Într-o scrisoare din 1475 a unui german din Buda, în care se amintește despre o izbândă a lui Ștefan cel Mare asupra turcilor, se adaugă că aceasta a fost primită în limba română („walachisch geschriben”). În cuprinsul ei se vorbește despre luptele din Asia. Unii autori au dat crezare acestei afirmații (Rosetti), dar s-a dovedit că în realitate fuseseră niște știri false despre luptele din Asia, iar autorul german nu văzuse scrisoarea, ci aflase despre ea de la un compatriot, care de fapt nici el n-a văzut-o (P. P. Panaitescu).

Mai des invocat și comentat a fost actul din 16 septembrie 1485 prin care Ștefan cel Mare jurase credință regelui Poloniei, Cazimir. Documentul se păstrează în versiune slavonă (originalul) și latină (copia). În versiunea latină se află notița: „acest act a fost tradus din românește în latinește, dar regele a primit exemplarul în

slavonește”, ceea ce ar rezulta, după N. Iorga, că traducerea latină a avut la baza ei un text românesc. Ion Bogdan a precizat că este vorba despre o eroare: copistul nu știa că în secolul al XV-lea în cancelaria Moldovei se scria numai slavonește (7, p. 497).

Un grad de credibilitate mai înalt are o scrisoare adresată brașovenilor prin anii 1482-1492 de către boierul muntean Dragomir Udriște care folosește ca formulă de adresare „Bunilor i ăestitem” în loc de „Dobrem i ăestitem”. Este o dovadă despre existența la acest boier a deprinderii de a scrie românește și, într-un plan mai general, arată că în acea epocă au existat însemnări de corespondență privată în limba română (4, p. 122). În acest sens au fost făcute comentariile mai înainte de către I. Bogdan (8, p. XXXIV) și Al. Rosetti (9, p. 482).

În mod frecvent se citează mențiunea din Registrele de socoteli ale Brașovului pe anul 1495 unde la data de 30 septembrie se scrie că s-a dat unui preot român un florin pentru redactarea unor scrisori „în aceeași limbă”.

O tipăritură franceză din anul 1543 (*Recueil de <...> Diversis Histoires <...> touchant les situations de toutes régions et pays, contenez en trois parties du monde...*) conține afirmația privitoare la români potrivit căreia „ilz ont usage de lettres Romains, fors qu'il y a quelques lettres changees”. Al. Mareș a observat că pasajul amintit, aparținător umanistului german Johannes Böemus, nu se referă la folosirea de către români a alfabetului latin, ci „la faptul că forma cuvintelor românești se deosebește de forma corespondentelor lor din latină datorită schimbării unor litere (= sunete) (4, p. 123). În 1979 Al. Mareș a respins încă din titlu prin punerea sub semnul întrebării a valabilității știrii despre „scrierea română cu alfabet latin”.

Pagină din „Psaltirea Voronețeană”

Aproape fiecare din știrile amintite despre vechimea scrisului românesc au o valoare probantă minimă sau lasă deschise căile care duc spre interpretări variate și mai ales rămân deficitare în privința veridicității lor. Fac excepție, după cum am mai menționat, scrisoarea boierului muntean Udriște și notița din socotelile Sibiului. Ele sunt singurele mărturii din ultimele două decenii ale secolului al XV-lea cărora li se poate acorda „un anumit credit” (4, p. 123).

Singurul text redactat în întregime în limba română, până la începutul secolului al XVI-lea, este scrisoarea boierului Neacșu din Câmpulung adresată lui Hans Benkner, judele Brașovului, în anul 1521. Conținutul ei îl formează informațiile despre o iminentă invazie turcească. Ea începe cu o formulă de adresare mai lungă, scrisă în limba slavonă, pe care o reproducem tradusă, între paranteze:

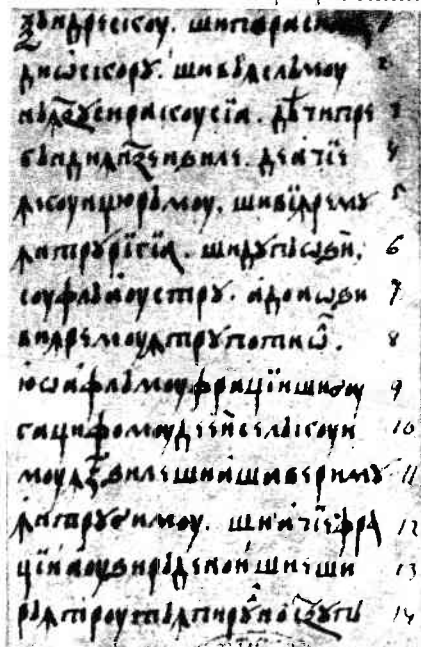
„(Înțeleptului și de neam și cinstitului și de Dumnezeu dăruitului jupan Haneș Begner din Brașov de la Neacșu din Dălgopale).

„И пак (și iarăși) dau știre domniei tale за (despre) lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au eșit den Sofia și almintrea nu e, și se-au dus în sus pre Dunăre. И пак să știi domniata că au venit un om de la Nicopol de mie me-au spus că au văzut cu ochii lor că au trecut ceale corabii ce știi și domniata pre Dunăre în sus. И пак să știi că bagă den toate orașele câte 50 de omin să fie în ajutor în corabii. И пак să știi cum se-au prins nește meșter den Țarigrad, cum vor trece aceale corabii la locul acela strimtul ce știi și domniata. И пак spui domniatale de lucrul lu Mohamet

beg, cum am auzit de boiari ce sânt megiaș, și de gener-miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lui Mohamet beg pre io-i (unde-i) va fi voia pren Țeara Românească iar el să treacă. И пак să știi domniata că are frică mare Băsărab de acel lotru de Mohamet beg, mai vârtos de domniele voastre. И пак spui domniatale ca mai marele miu, de ce am înțeles și eu. Eu spui domniatale, iar domniata ești înțelept și aceste cuvinte să ții domniata ta la tine, să nu știe umin mulți și domniele voastre să vă păziți cum știți mai bine. И Бог те веслит змииб [Și Dumnezeu să te bucure, amin]”.

În întreaga scrisoare sunt slavonești numai formula de introducere, salutul final și câteva vorbe de legătură (И пак, за). Textul românesc este scris într-o limbă corectă, „foarte puțin deosebită fonetic, morfologic și sintactic de limba vorbită astăzi” (11, p. 43).

Stilul protocolar al scrisorii indică o

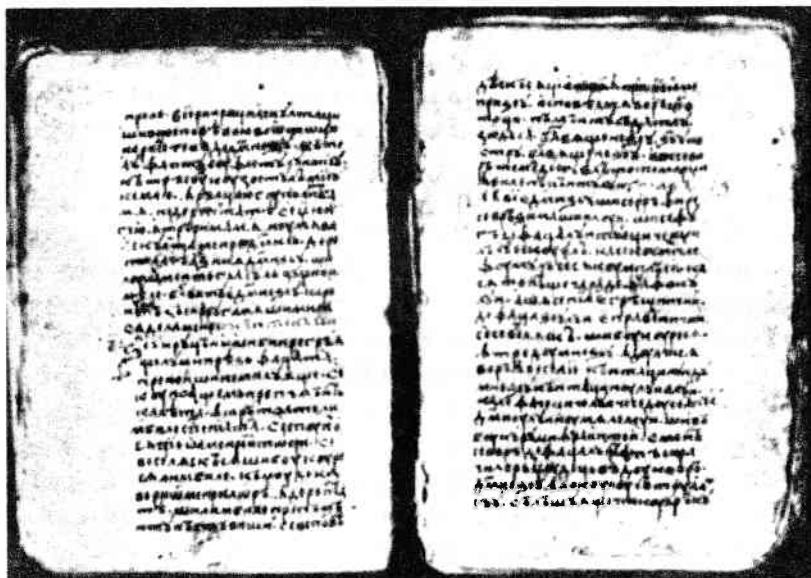
Pagină din „Codicele Voronețean”

anumită competență a autorului și chiar o experiență a redactării: conciziunea relatării și puterea de discernere a informațiilor esențiale, susținerea lor cu argumente credibile (omul de la Nicopole care confirmă năvala turcilor pe Dunăre, meșterii de la Țarigrad care știu cum să treacă vasele prin strâmtoarea Porțile de fier, ginerele său Negre, boierii „ce sânt megiaș”). La acestea se adaugă insistența în exprimarea politeței față de cel căruia i se adresează considerându-l „mai marele” său pentru care în fraza finală folosește de patru ori formele pronumelui *domniata*, la singular, și la plural (*domniele voastre*).

Acestea sunt semne evidente ale unui stil epistolar cu o pronunțată tentă oficială marcată de formele protocolare de început și de încheiere, de adresarea cu formule de politețe și o anumită strategie a informării căreia-i mărește credibilitatea prin evocarea unor personaje care pot să confirme cele relatate.

Scrisoarea lui Neacșu este importantă și prin felul scrierii: cuvintele sunt despărțite. Acest fel de a scrie poate constitui o dovadă a existenței unei oarecari tradiții a scrisului românesc, sau, cum scrie Ștefan Ciobanu, „o oarecare obișnuință pentru a întrebuiința alfabetul chirilic pentru limba românească” (12, p. 81).

Relațiile scrisului în limba română cu cultura slavonă de pe teritoriile românești au fost benefice sub raportul pregătirii condițiilor în care se putea face trecerea la un nou tip de cultură, națională. Fără să conteste opinia despre întârzierea apariției culturii naționale românești, Ștefan Ciobanu i-a recunoscut culturii slavone meritul de a fi pregătit terenul pentru începuturile unei literaturi naționale (12, p.

Pagină din „Codicele Voronețean”